

europske obrazovne politike: omogućavanje građanima da se slobodno kreću u potrazi za obrazovnim mogućnostima i poslom unutar različitih regija i država kako bi što bolje iskoristili svoje znanje i kompetencije. Za postizanje očekivane promjene na svim tim razinama, unutar obrazovne politike utvrđena su tri osnovna cilja: poboljšati djelotvornost i učinkovitost sustava obrazovanja i osposobljavanja u EU-u, osigurati pristupačnost tih sustava te otvoriti obrazovanje i osposobljavanje ostalim dijelovima svijeta. Usklađeno djelovanje i poticanje cjeloživotnog učenja time su važniji što je i u EU-u sve više prisutan naglasak na fleksibilnost zaposlenih, a njihova se socijalna sigurnost može jedino očuvati ako putem usavršavanja i obrazovanja stječu znanja i sposobnosti koje se traže na tržištu rada.

U Hrvatskoj se već dugo vremena ističe potreba izrade pojmovnika i usuglašavanja obrazovnih pojmova tako da se prekine postojeća praksa različitog tumačenja i definiranja pojedinih pojmova. Više je nego pohvalno što je u knjizi *Međunarodne organizacije...* sadržan i vrlo koristan pojmovnik politika obrazovanja odraslih u kojem su lijepo pojašnjeni raznovrsni pojmovi poput **akreditiranja, dodatnog profesionalnog obrazovanja, ECTS-boda, obrazovanja i učenja odraslih**, itd.

Peto, završno, poglavlje sadrži više dokumenata Vijeća Europe i Europske unije koji su prikazani dvojezično: na hrvatskom i engleskom jeziku.

Zaključno, potrebno je stvarno pohvaliti trud urednika i izdavača da hrvatskoj javnosti pruže mogućnost nesmetanog uvida u važnu, dosad zanemarenu problematiku – aktivnosti međunarodnih organizacija u obrazovanju odraslih. Iako je publikacija tiskana u dvije tisuće primjeraka, njezin društveni utjecaj bio bi još snažniji kad bi bila na raspolaganju na mrežnoj stranici Agencije za obrazovanje odraslih.

Predrag Bejaković

doi: 10.3935/rsp.v17i1.928

LONG-RUN GROWTH, SOCIAL INSTITUTIONS AND LIVING STANDARD

Neri Salvadori i Arrigo Opocher (ur.)

Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2009., 377 str.

Knjiga koja je zbornik radova uredničkog dvojca Salvadori i Opocher sastoji se od 16 radova koji propituju vezu između djelovanja različitih socijalnih institucija, životnog standarda i dugoročno održivog rasta. Tekstove u knjizi moguće je svrstati u tri cjeline, od kojih su dvije veće, tematski povezane, cjeline i treća »raznorodna« cjelina. Prva cjelina prikazuje stavove određenih ekonomskih škola o ciljevima razvoja, te o vezi između ekonomskog napretka i životnog standarda. Druga cjelina uglavnom se bavi razmatranjem uloge obrazovanja u ostvarivanju dugoročno održivog gospodarskog rasta. Treći dio tematizira pitanja financiranja zdravstva, različitih institucionalnih aranžmana na tržištu rada, nejednakosti i gospodarskog rasta, održivog razvoja i energetskih trendova te druge teme. Zbog ograničenosti prostora prikazuje se nekoliko izabranih tekstova.

U tekstu naslovljenom »*Does economic growth ultimately lead to a 'noble life'? A comparative analysis of the predictions of Mill, Marshall and Keynes*«, autor Arrigo Opocher razmatra u svjetlu komparativne analize trojice velikana ekonomske misli Milla, Marshalla i Keynesa koji su to viši ciljevi ekonomskog rasta i razvoja. Prikazujući poglede spomenutog trojca, autor naglašava kako su se sva tri velikana slagala oko toga da bi viši cilj procesa ekonomskog rasta trebao biti »dobar i plemenit

život« pojedinca, a razlike u mišljenjima prisutne su u nijansama oko toga što se podrazumijeva pod tom sintagmom. Tako Mill smatra da sintagma »dobar i plemenit život« kao krajnji cilj ekonomskog razvoja uključuje »intelektualni i moralni razvoj« osobe, dok Marshall kasnije u svojim radovima koristi i uvodi pojam građanstva kroz termin »punopravni građanin« sa sličnim konotacijama kao kod Milla, krajnji cilj ekonomskog razvoja je osobni moralni razvoj pojedinaca. S druge strane, Keynes u svom poznatom tekstu »Ekonomске mogućnosti naših unuka« iz tridesetih godina prošlog stoljeća vrlo optimistično u perspektivi 100 godina od tada (znači danas) u razvijenim državama, uz pretpostavku nastavka tehnološkog progresa i akumulacije kapitala te bez značajnijih ratova, predviđa da će čovječanstvo gledano dugoročno riješiti ekonomski problem. U tom svjetlu Keynes smatra da se viši cilj razvoja (kada ljudi riješe »ekonomski problem«) odnosi na pitanje kako mudro i dobro živjeti te kako pametno provoditi slobodno vrijeme.

U drugom tekstu ove cjeline koji nosi naslov »*Economic progress and the standard of life: notes on a dynamic approach to needs and consumption*«, autor David Gualerzi razmatra doprinos dinamičkog pristupa teoriji potražnje koji stavlja veći naglasak na hijerarhiju potreba potrošača. Autor tvrdi da se u standardnom pristupu teoriji potražnje malo toga promijenilo još od 40-ih godina prošlog stoljeća u kojem je definiran neoklasični pristup teoriji potražnje. U tom pristupu glavnu ulogu igra pristup maksimizacije marginalne koristi za potrošača koji bira i kupuje dobra iz košarice dobara uz ograničenje vlastitog budžeta koji ima na raspolaganju. Prema toj teoriji, potrošač maksimizira svoju korisnost kada postigne jednakost između korisne korisnosti po svakoj jedinici kupljenog dobra s cijenom tog dobra. Kritike koje se ovdje donose odnose se na to da

ovako postavljena teorija ne vodi dovoljno računa (ne daje dovoljan težinski faktor) hijerarhiji potreba kod pojedinaca. Tako ovdje zagovaran pristup naglašava (za razliku od racionalnog potrošača koji maksimizira korisnost alocirajući svoj budžet vodeći računa o relativnim cijenama) da zadovoljavanje potreba ne ovisi samo o količini potrošnje nekog dobra ili usluge nego i redoslijedu kojim se dobra upotrebljavaju u potrošnji. Iz toga onda proizlazi da je određeni stupanj potrošnje nekog dobra nužan preduvjet da bi potrošnja nekog drugog dobra uopće donijela zadovoljstvo. Tek tada na scenu mogu stupiti relativne cijene dobara. Primjerice, teško da će biti puno potrošača koji maksimiziraju svoju korisnost koristeći svoj budžet na način da zadovoljavaju svoje kulturne potrebe prije prehrambenih (bez obzira na njihove relativne preferencije). Ova teorija, oslanjajući se na hijerarhiju potreba, pomiče fokus od neoklasičnog marginalnog pristupa maksimizacije korisnosti k pristupu koji bolje objašnjava promjene u strukturi potrošnje pojedinaca i nacionalnih ekonomija indiciranih promjenama dohotka. Dokaz za to su i Engleovi zakoni koji kažu da na nižim razinama dohotka veći dio izdataka odlazi na izdatke za prehranu, dok se na višim razinama dohotka smanjuje udio izdataka za prehranu, a raste udio izdataka za razne rekreativne aktivnosti. Tako penjanje po ljestvici hijerarhije potreba implicira poboljšanje životnog standarda, te se na višim razinama zadovoljavaju potrebe (obrazovanje, rekreacija i zabave) utemeljene na identitetu i životnim stilovima (neformalno obrazovanje, umjetnost, slobodne aktivnosti). Može se zaključiti, dakle, da kod zadovoljavanja potreba više razine dolazi do preklapanja potrošnje i životnog standarda, odnosno životni stil i životni standard počinju determinirati obrascе potrošnje, a time i potražnju, pa shodno tome i smjer razvoja. Tako sve važnije postaje pitanje poželjnih ciljeva ekonomskog

razvoja nasuprot ostvarenja pukog ekonomskog rasta.

U drugoj cjelini, kako je naznačeno, razmatra se uloga obrazovanja u stvaranju uvjeta za dugoročni gospodarski rast. U prvom tekstu naslova »*The debate on education financing in the classical perspective*«, Mario Pomini analizira pristupe i stavove klasičnih autora (Smith, Mill, N. Senior, McCulloch, Marshall) o financiranju obrazovanja. Tako Smith smatra da zbog nesavršenosti tržišta i tržišnih propusta obrazovanje ne treba prepustiti tržištu, nego država treba intervenirati institucionalno kako bi ga potaknula. Smith je na obrazovanje gledao ne toliko kao na individualnu investiciju koja povećava produktivnost radnika nego je više naglašavao značaj obrazovanja kao važne socijalne institucije. Stoga Smith u svojim argumentima državne intervencije ističe da obrazovanje osim što generalno poboljšava položaj radnika također povećava socijalnu koheziju i stabilnost. Ipak, u pogledu financiranja obrazovanja Smith smatra da bi učenici i njihovi roditelji trebali sudjelovati u financiranju troškova obrazovanja, prije svega onih koji se odnose na učitelje. McCulloch je kao argument državnog upravljanja i financiranja obveznog osnovnog obrazovanja naglašavao ulogu obrazovanja u sprečavanju siromaštva i poboljšanju položaja radničke klase. Smatrao je da bi ostavljanje obrazovanja ponudi i potražnji na tržišnim osnovama rezultiralo time da siromašni ne bi participirali u obrazovanju, a karitativne organizacije ne bi bile u stanju financirati njihove troškove. Mill je u svojim argumentima za državnu intervenciju u području obrazovanja na liniji Smitha, tj. na liniji tržišnih propusta i pozitivnih eksternalija koju nosi obrazovanje kao socijalna institucija. U pogledu financiranja također se zalaže za državno financiranje obveznog osnovnog obrazovanja, s tim da on u svom poznatom eseju »*On Liberty*« uvodi novi način u pogledu upravljanja, pa

smatra da škole može osnivati i njima upravljati država, ali isto tako i privatni sektor. Prema Millu, roditelji bi sami odlučivali gdje bi upisivali svoju djecu, a financijski bi to trebala osigurati država, posebice onima slabijeg imovinskog statusa. On uvodi ideju konkurencije u obrazovanje, ne toliko zbog ekonomskih probitaka koji bi bili rezultat konkurencije u obrazovanju, nego više zbog svog filozofskog promišljanja slobode jer je smatrao da se u ideji potpunog prepuštanja obrazovanja državi krije opasnost od tiranije i narušavanja osobnih sloboda. Nassau Senior slijedi Millovu liniju u kojoj on naglašava potrebu državne intervencije u području obrazovanja, posebice obveznog osnovnog obrazovanja. U pogledu financiranja obveznog osnovnog obrazovanja zalaže se također za značajniji doprinos države, posebice za financiranje obveznog obrazovanja djece radničke populacije. No u budućnosti, kada se poprave uvjeti života radnika do razine da bi oni sami mogli snositi teret financiranja obrazovanja, država bi se mogla povući iz financiranja. Marshall je u pogledu pristupa obrazovanju na liniji spomenutih promišljanja državne intervencije, s tim da on uvodi određene inovacije u pristup. On po prvi put naglašava važnost obrazovanja kao osnove za socijalnu mobilnost i smanjivanje ekonomskih nejednakosti. Također, on pravi razliku između osnovnog obveznog obrazovanja i kasnijeg specijalističkog obrazovanja koje bitno pridonosi produktivnosti radnika. Dakle, za razliku od svojih prethodnika koji više naglašavaju važnost obrazovanja kao socijalne institucije i njegove uloge u moralnoj i intelektualnoj »kultivaciji«, Marshall više naglašava pragmatični pristup obrazovanju koje povećava produktivnost radnika i tako doprinosi razvoju gospodarstva i društva. On po prvi put u terminologiju uvodi nastojanje da se izdaci za obrazovanje radije smatraju produktivnom investicijom nego troškom (zanimljivo koliko je to razmišljanje i danas aktualno).

U tekstu »*Education and endogenous growth in the neoclassical tradition*« Mario Pomini analizira ulogu obrazovanja u neoklasičnim modelima rasta. Najpoznatiji je svakako Solowljev neoklasični model rasta koji se obično smatra začetkom moderne teorije rasta. U svome osnovnom obliku taj se model temelji na nekoliko pretpostavki i u svojoj osnovnoj verziji model kaže da akumulacijom kapitala po radniku domaći proizvod po radniku raste (po opadajućoj stopi) sve do uspostavljanja ravnoteže u točki u kojoj su investicije po radniku i amortizacija po radniku jednake te rast prestaje. Za ulogu obrazovanja u početnim neoklasičnim studijama rasta ključan je rad E. Denisona koji je u svom radu o obračunu rasta pokušao osvijetliti doprinos pojedinih faktora gospodarskom rastu. On je, naime, pokazao da povećanje klasičnih proizvodnih faktora rada i kapitala u Americi objašnjava samo 0,9% rasta američkog gospodarstva, dok preostalih 2% rasta ostaje neobjašnjeno. Tako je on taj neobjašnjeni rezidual podijelio u konstitutivne dijelove i njegovi izračuni pokazali su da obrazovanje rastu ukupnog američkog gospodarstva doprinosi s čak 0,8%. On pojašnjava da obrazovanje pozitivno doprinosi rastu na dva načina. Prvi je da obrazovanje poboljšava kvalitetu radne snage i doprinosi porastu produktivnosti radnika, a drugi je da je obrazovanija radna snaga sposobnija za inovacije i usvajanje novih tehnologija. Od tada obrazovanje na ovaj ili onaj način ulazi u teorije i modele gospodarskog rasta.

Endogeni modeli rasta nešto su novijeg datuma (s kraja 80-ih) i u literaturi postoji nekoliko tipova. U središtu modela je ulaganje u kapital, s time da se podjednako misli i na fizički i na ljudski kapital. Osim ulaganja u kapital, kao osnovna determinanta ekonomskog rasta smatra se implementacija novih proizvodnih tehnika i tehnologija te novih proizvoda. Tako u ovim novim modelima investicije/izdaci u obrazovanje

postaju ključni instrument za prevladavanje zakona opadajućih prinosa na povećanje ulaganja faktora kroz kanal tehnološkog napretka i inovacija. Tako na značaju sve više dobiva pitanje distribucije i nejednakosti resursa, jer nejednakost u pristupu obrazovanju posebice siromašnijih istovremeno negativno utječe i na potencijale rasta. To je istovremeno i argument, uz prethodno spomenute argumente nesavršenosti i propusta tržišta, za državnu intervenciju u područje obrazovanja koje bitno sudjeluje u gospodarskom rastu nacionalnih ekonomija.

Tekst naslova »*Education and poverty in a Solow growth model*« autora Thomasa Bassetija empirijskom analizom pokazuje postojanje moguće nelinearne veze između obrazovanja i gospodarskog rasta. Autor u svom radu pokazuje da su dosadašnji modeli razdvajali utjecaj akumulacije fizičkog i ljudskog kapitala na gospodarski rast. Ipak, određene makroekonomske studije pokazale su da rast BDP-a i fizičkog kapitala utječu na prosječnu razinu obrazovanja. Tako je glavna pretpostavka ovog novog modela da postoji pozitivna veza na agregatnoj razini između razine fizičkog kapitala po glavi stanovnika i prosječne razine obrazovanja njenog stanovništva. Ta pretpostavka vodi do mogućnosti postojanja više ravnotežnih situacija, pa tako i zamke siromaštva koja obilježava ravnotežu na niskoj razini fizičkog kapitala po stanovniku u ekonomiji i posljedično niskoj razini prosječnog obrazovanja stanovništva. Za prevladavanje te situacije preporuča se snažnije investiranje u obrazovanje u tim situacijama. Naime, autor u svom radu odustaje od pretpostavke konstantnih prinosa na investicije u formiranje ljudskog kapitala. Suprotno tome, autor argumentirano pokazuje da je racionalnije pretpostaviti da na nižim razinama obrazovanja stanovništva investicije u obrazovanje rezultiraju rastućim prinosima, dok je u ekonomijama s relativno visoko obrazovanom radnom snagom racionalno očekivati padajuće prinose na investicije

u obrazovanju. Jednostavnijim rječnikom, uputno je u društvima s niskom razinom obrazovanja stanovništva (obično mjerene prosječnim godinama provedenim u obrazovanju) intenzivno investirati u obrazovanje i formaciju ljudskog kapitala jer bi zbog rastućih prinosa to trebalo rezultirati većim pozitivnim utjecajem na gospodarski rast (i odmakom od zamke siromaštva), dok na visokim razinama obrazovanja stanovništva dodatno investiranje u povećanje njegovog prosječnog obrazovanja neće imati tako značajne pozitivne efekte na gospodarski rast, prema ovom modelu.

U trećoj, »raznorodnoj«, cjelini nalaze se dva teksta koja razmatraju djelovanje institucija tržišta rada i to **minimalnih nadnica i radničkog upravljanja**. U tekstu naslova »*Unemployment in a system of labour-managed firms*« Bruno Jossa razmatra posebnosti ovog zasebnog tipa organizacije upravljanja poduzećem, koji su posebice podupirali poznati ekonomisti Mill i Marshall. Oni su, naime, smatrali da sustav radničkog dioničarstva i upravljanja potiče snažnije zalaganje radnika za ostvarivanje ciljeva poduzeća, te jača osjećaj zajedništva i lojalnosti poduzeću, pa tako može pozitivno utjecati i na dugoročni rast. Autor u radu argumentira tvrdnju kako je takva organizacija upravljanja poduzećem učinkovitija u osiguranju zaposlenja onima koji traže posao od poduzeća temeljenom na čisto kapitalističkom sustavu odnosa.

U drugom tekstu »*Regulated wage economy and taxation systems: a long-run welfare and growth theoretical analysis and a policy exercise*« autori Luca Gori i Luciano Fanti razvijaju analizu učinka uvođenja minimalnih nadnica i oporezivanja kapitala uz uvjet uravnoteženog proračuna. Oni svojim modelom pokazuju mogućnost kako uvođenje minimalnih nadnica, iako može uzrokovati gubitak u efikasnosti i nezaposlenost, dugoročno može doprinijeti rastu proizvodnje i poboljšanju individualnog blagostanja građana.

Kako je u uvodu napomenuto, u ovoj cjelini donose se tekstovi koji tematiziraju vezu između modela financiranja zdravstva, nejednakosti i gospodarskog rasta, temu održivog razvoja i energetskih trendova, političko-ekonomskih tema o distribuciji dohotka i gospodarskom rastu, te modelu participativnog planiranja ekonomskog razvoja. U knjizi se donose i dva teksta posvećena djelovanju i idejama dvaju značajnih teoretičara koji su se bavili ulogom javnog sektora i javnim politikama te održivim razvojem, a to su: američki ekonomist Hyman Minsky i Karl William Kapp, njemački institucionalist.

Ova knjiga je prije svega zanimljiva zbog činjenice da pokriva širok spektar tema kojima je poveznica uloga socijalnih institucija i mehanizama u stvaranju uvjeta za ostvarenje dugoročno održivog gospodarskog rasta i porasta životnog standarda. Stoga se ovaj zbornik radova preporuča kao korisna referenca svima onima koje više zanimaju spomenuta pitanja.

Zdenko Babić

doi: 10.3935/rsp.v17i1.926

WORK-FAMILY BALANCE, GENERATION AND POLICY

Jane Lewis

Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2009., 255 str.

Promjene na tržištu rada predvođene potrebom za većom participacijom žena, demografske promjene predvođene niskom stopom fertiliteta te transformacija obitelji dovode do povećanog javnog interesa za